

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

МАРКОВИЧ МАРІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 94(37)(092):32(37)(043.5)

**ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ІМПЕРАТОРА
ФЛАВІЯ КЛАВДІЯ ЮЛІАНА (361–363 рр. н. е.)
У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ
РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Петречко Олег Михайлович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри всесвітньої історії та
спеціальних історичних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Сергєєв Іван Павлович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри історії
стародавнього світу та середніх віків;
кандидат історичних наук, доцент
Бандровський Олександр Генріхович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри археології та
спеціальних галузей історичної науки.

Захист відбудеться 7 листопада 2018 р. о 13⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.12 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 337.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий 5 жовтня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор

Р. М. Шуст

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Історія Римської імперії традиційно привертає увагу багатьох дослідників, адже витoki сучасної європейської цивілізації варто шукати саме в античному світі. Україна є частиною європейської цивілізації не лише з огляду на географію, але й на систему культурних цінностей. Українська культура розвивалася під великим впливом античної культури, запозичуючи безпосередньо чи опосередковано ті чи інші елементи духовної спадщини Стародавньої Греції та Риму. Сучасну Україну неможливо уявити поза духовними цінностями християнства, що виникло, утвердилось як релігійний та культурний феномен саме в межах Римської імперії. Тому дослідження історії Стародавнього Риму, еволюції релігійного життя Римської імперії є, по суті, необхідною передумовою для глибокого розуміння суспільно-політичних процесів, що відбуваються в Україні сьогодні, але витoki яких великою мірою знаходимо в античному світі.

Постать і діяльність Флавія Клавдія Юліана – це суперечливе явище в історії. Деякі аспекти його діяльності були розлого розглянуті в історіографії. Закономірно, що основна увага припадає на власне взаємини Юліана з християнською Церквою. Та все ж деякі складові цієї проблеми потребують подальшого опрацювання, а висновки, попередніх дослідників, – уточнення і коригування. Інші ж сторони діяльності Юліана є маловивченими. Дослідники не розкривають причиново-наслідкових зв'язків між релігійною політикою Юліана, його реформами у військово-політичній сфері та загальною картиною релігійного життя Римської імперії середини IV ст. Висновки щодо того чи того аспекту внутрішньої політики імператора Юліана можуть бути повними та достовірними лише за умови розуміння взаємопов'язаності усіх елементів його реформаторської діяльності. В історіографії бракує саме такого підходу до аналізу внутрішньої політики імператора Юліана. Недостатнє вивчення проблеми визначає актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснено в межах комплексного плану наукової роботи кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в рамках наукових тем: Українська та польська історіографія XIX – початку XXI століття: взаємовпливи, інституції, персоналії, концепції (державний реєстраційний номер 0114U005499); «Проблеми всесвітньої історії в українській історіографії XIX–XX століть» (2011–2015) (протокол № 1 від 26.01.2011) та «Актуальні питання всесвітньої історії в українській та зарубіжній історіографії XIX – поч. XXI ст.» (2016–2020) (протокол № 1 від 21.01.2016). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 18 від 18.12.2014).

Мета дисертаційної роботи полягає у дослідженні, виявленні, систематизації, комплексному аналізі та з'ясуванні закономірностей внутрішньої політики імператора Флавія Клавдія Юліана, його реформаторської діяльності.

Для досягнення мети потрібно дослідити:

- ступінь опрацьованості теми в історіографії, визначити рівень її теоретичного осмислення та окреслити перспективи дослідження;
- інформативні можливості основних видів джерел і обрати методику їх використання;
- оптимальну методологічну модель для досягнення поставленої мети;
- фактори, що вплинули на формування світогляду Юліана;
- діяльність Юліана на посаді цезаря в провінції Галлії;
- вплив так званого «галльського» періоду на подальше одноосібне правління імператора;
- основні причини, обставини та умови Паризького проголошення Юліана Августом;
- діяльність імператора, спрямовану на удосконалення роботи державного апарату, боротьбу з корупцією та оптимізацію податкової політики;
- деталі релігійної діяльності імператора Юліана;
- зв'язок між релігійною політикою Юліана та шкільною реформою.

Об'єктом дослідження є римське суспільство і держава першої половини IV ст. та напрями адміністративної діяльності імператора Юліана.

Предметом дослідження виступають релігійні процеси Римської імперії в першій половині IV ст., реформаторська діяльність Юліана у сфері адміністрування, релігійна та шкільна реформи.

Географічні рамки роботи охоплюють територію Римської імперії упродовж визначених хронологічних меж.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від початку IV ст. до 363 р. Нижня межа зумовлена правлінням імператора Костянтина Великого (306–337 рр.), який доклав чимало зусиль для розвитку християнської Церкви. Верхня межа визначена завершенням короткочасного правління імператора Юліана (361–363 рр.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в дисертації:

Уперше:

- аргументовано, що політика імператора Юліана щодо християн не була жорстокою;
- доведено, що епістолярна спадщина Юліана є джерелом з високим рівнем достовірності;
- набутий досвід адміністрування в Галлії допоміг імператору в організації боротьби з корупцією, а також у реформуванні та децентралізації податкової системи у масштабах Римської імперії;

– політику, яку проводив цезар Юліан у Галлії, поділено на два етапи: 1) з 355 р. до весни 357 р. і 2) з весни 357 р., коли цезар отримав право командувати армією, до 361 р. – закінчення воєн з германськими і франкськими племенами;

– доведено, що цезар Юліан повністю звільнив Галлію від спустошень і частих набігів франків та алеманів;

– з'ясовано, що вчителі-християни, які тлумачили античних мислителів і навчали, що язичницька релігія є злом, заперечували традицію античної освіти – грецької *παιδεία* та латинської *humanitas*;

– доведено, що вектор реформ імператора Юліана значним чином було сформовано вихованням у традиціях античної освіти;

– визначено важливе місце закону Юліана про освіту у його концепції проведення реформ.

Уточнено:

– значення податкової реформи Юліана на загальноімперському рівні;

– реформуючи жрецтво Юліан не наслідував ієрархію християнського духовенства.

Набули подальшого розвитку:

– систематизація джерел та наукової літератури з проблеми дослідження;

– проблема вимушеного прийняття Юліаном титулу Августа;

– висвітлення особистого внеску Юліана у філософську течію неоплатонізму.

Практичне значення отриманих результатів дисертації зумовлюють сформульовані у ній висновки, положення, загальнотеоретичні узагальнення, їх наукова новизна. Матеріали та результати дисертаційної роботи можуть бути використані у навчальному процесі закладів вищої освіти гуманітарного напрямку, при розробці загальних та спеціальних навчальних курсів і спецкурсів, відповідних розділів навчально-методичних посібників та підручників, а також для написання спеціальних та узагальнювальних праць з історії Стародавнього світу, Стародавнього Риму, релігієзнавства. Особливо корисними результати дисертаційної роботи будуть для дослідників історії та релігії пізньої Римської імперії, а також можуть стати підґрунтям для розвитку подальших наукових розвідок з дотичних проблем.

Теоретико-методологічна база дослідження. Релігійну, адміністративну та військову діяльність Флавія Клавдія Юліана розглянуто як конкретне історичне явище, яке змінювалось і розвивалося під впливом певних причинно-наслідкових зв'язків. З огляду на це для вивчення життя і діяльності імператора Юліана в роботі застосовувався історико-генетичний метод, суть якого полягає у послідовному розкритті властивостей, функцій і змін досліджуваної реальності в процесі її історичного руху. Складність переплетення соціальних та політичних процесів з релігійними вимагає застосування різних методів. Теоретико-методологічна база ґрун-

тується на принципах історизму, проблемно-хронологічному принципу, багатofакторності, системності, критичного аналізу, об'єктивності та науковості. Принцип історизму вимагає досліджувати будь-яку історичну подію з урахуванням конкретної ситуації та передбачає різницю між минулим і теперішнім, дотримання історичного контексту та уявлення про історію як процес, що вказує на конкретні шляхи отримання корисних знань у ході дослідницької роботи. Історичні явища треба розглядати невідривно від розвитку релігійних відповідно до конкретно-історичних обставин у римському суспільстві. Для комплексного вивчення проблем були використані як загальнонаукові методи (аналізу-синтезу, індукції-дедукції, статистичний, проблемний, системний підхід), так і загальноісторичні (порівняльно-історичний, порівняльно-хронологічний, ретроспективний).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та матеріали дослідження було представлено у формі доповідей, тез та матеріалів на наукових конференціях: III міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Дрогобич, 26–27 березня 2015 р.); «Читання пам'яті професора Володимира Івановича Кадєєва: Античний світ і середні віки», (Харків, 26 червня 2015 р.); 27-і Міжнародні людинознавчі філософські читання «Гуманізм. Людина. Свідомість» (Дрогобич, 2015 р.); II-а Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Дрогобич, 24–25 березня 2016 р.); «Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития 2016» (Іваново, 11–18 жовтня 2016 г.); X-а Міжнародна наукова конференція, присвячена 125-літтю професора К. Е. Гріневича, (Харків, 4–5 листопада 2016 р.); Международная научная конференция «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании» (Іваново, 16–23 мая 2017 г.); «Двадцять восьма наукова сесія наукового товариства ім. Шевченка» (Дрогобич, 1 квітня 2017 р.); «Міжнародна науково-практична конференція: Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи» (Баку – Ужгород – Дрогобич, 2017 р.); «Читання пам'яті професора Володимира Івановича Кадєєва, до 90-ліття з дня народження: Античний світ та Середні віки», (Харків, 23 червня 2017 р.); II-а Міжнародна науково-практична конференція «Питання всесвітньої історії» (Дрогобич, 10 листопада 2017 р.); Міжнародна наукова конференція «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина». До 70-річчя заснування кафедри історії стародавнього світу та середніх віків (Київ, 1 грудня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображені у 17 наукових публікаціях, з яких: 6 – у фахових виданнях, 2 статті опубліковані в іноземному фаховому виданні, 9 розміщені у наукових збірниках, матеріалах та тезах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Робота складається з титульного аркуша, анотації, аркуша змісту, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, поділених на 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (356 позицій), 9 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 263 сторінки, з них основного тексту – 217 сторінок, список використаних джерел та літератури – 30 сторінок, додатки – 16 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, хронологічні й територіальні межі, окреслено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про кількість публікацій та апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «**Історіографія, джерела та методологія дослідження**» розкрито стан наукової розробки теми, охарактеризовано джерельну базу, сформульовано методологічні засади дисертації.

У **підрозділі 1.1 «Історіографія теми»** проаналізовано сучасний стан наукового вивчення досліджуваної проблематики і виявлено, що внутрішня політика імператора Юліана має тривалу історію дослідження.

У період середньовіччя постать Флавія Клавдія Юліана висвітлювалась негативно. В цей час за ним закріпилося сформоване його сучасниками прізвисько «Відступник». Під впливом творів християнських істориків і письменників імператора Юліана сприймали як гонителя на християн.

У XVII–XVIII ст. зростає цікавість до постаті імператора як філософа та реставратора політеїзму. В цей період уже береться до уваги релігійна атмосфера в добу правління Юліана. Проте образ імператора «Відступника» все ще залишається негативним під впливом християнської традиції. Правління імператора Юліана, його релігійна та зовнішня політика стали предметом наукових зацікавлень одного з найвидатніших британських істориків XVIII ст. – Е. Гіббона.

Дослідники XIX – початку XX ст. продовжують вивчати релігійну діяльність імператора Юліана. В історіографії побутувала думка про те, що імператор не зрозумів християнство і бачив у ньому лише імітацію чеснот. Проблеми занепаду традиційної римської релігії та утвердження християнства у своїх дослідженнях торкалися А. Неандер, Дж. Негрі, Г. Буасьє, П. Аллар, Дж. Рендал, А. Гарднер, Я. Алфіонов. Т. Моммзен вивчав адміністративну та зовнішню політику Флавія Клавдія Юліана. Дискусійну проблему відновлення Юліаном ерусалимського храму іудеїв досліджував М. Адлер.

Історіографія XX ст. представлена роботами, у яких висвітлюється життя та літературна діяльність імператора, а також працями біографічного характеру. Загалом дослідники цього періоду зображають Юліана трагічно, як людину, яка жила в епоху змін, намагалася зупинити час і, по суті, по-

вернути історію назад. Серед таких істориків варто відзначити А. Вишнякова, М. Розенталя, який присвятив особистості імператора та його поглядам магістерську та докторську дисертації, Ж. Бенуа-Мешен, О. Кожева, Дж. Ріціотті, Ж. Біде, Е. Томпсона, Р. Едбрука, Р. Браунінга, Г. Боуерсока, Т. Зелінського, А. Альфельді, Т. Попової.

Останніми десятиліттями посилюється інтерес до вивчення пізньої античності. Процес протистояння між язичництвом і християнством подекуди висвітлюється під новим кутом зору. Дж. Кірш розглядає реформи Юліана як «контрреволюцію» в ім'я політеїзму, протиставляючи її «революції» Костянтина Великого. Г. Тайтлер закликає розрізняти переслідування, розпочаті самим Юліаном, і ті, що були здійснені від його імені, але без його згоди чи відома. Французький історик П. Ренуччі розглядає політичні ідеї імператора. Правління імператора Юліана приділяють свою увагу представники німецького антикознавства. Релігійні погляди Юліана досліджують К. Розен та С. Елм. Філософські праці імператора розглядає К. Брінгман. Е. Пак зосереджує увагу на економічній політиці імператора Юліана.

Вагомим внеском в історіографію теми є дослідження сучасних британських істориків. Проблему взаємин християнства та язичництва порушили Р. Макмаллен, А. Камерон та Т. Барнс, Ф. Міллар, Ш. Туер. У. Гоффард доходить висновку, що образ Юліана як консервативного реформатора видається перебільшеним. Деяких аспектів зовнішньої політики торкаються Д. Хант, Р. Блоклі, Р. Сігер та Р. Сміт.

Вагомим доробком у вивченні проблеми правління імператора Юліана є праці сучасних польських антикознавців. Зокрема, релігійний аспект діяльності імператора досліджують такі історики: Ш. Ольшанець, М. Кошко, М. Пехоцька-Кльос, М. Лешка, Д. Мусьєл. А. Паєковська та Л. Белас досліджують період правління імператора Юліана. Політику цезаря Юліана в Галлії досліджує Т. Шелуг. О. Кравчук є автором науково-популярної книги про імператора Юліана.

Постать Юліана привернула увагу низки сучасних російських дослідників. Д. Фурман переказав листи імператора та вивчав внутрішню політику Юліана. К. Пак висвітлює літературну діяльність імператора та приділяє увагу релігійній політиці. Зовнішню політику імператора досліджував В. Дмитрієв. М. Ведешкін зосереджує увагу на становищі язичницької опозиції в період правління імператора Юліана безпосередньо у Римі і на Сході імперії.

Здійснений аналіз історіографії проблеми внутрішньої політики імператора Юліана дає підстави стверджувати: проблема має тривалу історію дослідження; попри це, немає єдиного підходу не лише до різних аспектів цієї проблеми, але й єдиного розуміння суті реформ імператора Юліана. Саме цим зумовлено вибір об'єкта, предмета, мети та завдань дослідження.

У **підрозділі 1.2** «*Джерельна база*» проаналізовано джерела, на яких ґрунтується дисертація. Наративні джерела з вивчення означеного періоду

можна розділити на такі блоки: твори імператора Юліана, твори язичницьких істориків та праці християнських авторів.

Перший блок джерел становлять праці імператора Юліана – епістолярна спадщина, філософсько-релігійні та художні твори. З огляду на залишену ним літературну спадщину, його можна порівняти з такими римськими політичними діячами, як Гай Юлій Цезар та Марк Аврелій, які також залишили літературні твори. Не все написане Юліаном власноруч збереглося (записки з Галлії та ін.), однак твори, які до нас дійшли, дають змогу простежити, якими мотивами він керувався, приймаючи рішення, як формувалися його переконання, у якій атмосфері він виріс, його оцінку своїх дій. Звісно, написане самим Юліаном є тенденційним. У будь-якому разі, у комплексі із творами християнських авторів, твори Юліана формують чудову джерельну базу. У творах Юліана знаходимо відображення різноманітної тематики, зокрема, релігійної, політичної, військової, філософської та теологічної.

До другого блоку джерел належать твори язичницьких істориків – «Римська історія» Амміана Марцелліна, що є найінформативнішим джерелом про діяльність Флавія Клавдія Юліана, третя книга «Нової історії» Зосима, промови Лібанія, який був найбільшим апологетом імператора Юліана, «Історія від заснування міста» Флавія Євтропія, «Життєписи філософів і софістів» Євнупія з Сард та «Про цезарів» Аврелія Віктора. Твори, авторами яких є язичники, також є упередженими, особливо, коли мова йде про релігійну політику Юліана.

Третій блок джерел представлений працями християнських авторів – «Перше викривальне слово на імператора Юліана» та «Друге викривальне слово на імператора Юліана» Григорія Назіанзіна, третя книга «Церковної історії» Сократа Схоластика, «Історія проти язичників» Павла Орозія, третя книга «Церковної історії» Феодорита Кірського та п'ята, шоста і частково четверта книги «Церковної історії» Ермія Созомена. Загалом твори християнських авторів не зовсім об'єктивно зображають правління імператора Юліана. Водночас версія правління Юліана, зображена християнськими авторами, справила велике враження на формування його історичного образу.

Важлива інформація щодо правління Юліана міститься у його законах. Чимало їх фрагментів збереглися і були укладені в Кодекс Феодосія в 432 р. і в Кодексі Юстиніана в 534 р. Нумізматичні джерела представлені низкою монет імператора Юліана. Додаткову інформацію щодо нашої теми дають епіграфічні джерела. До нас дійшло декілька написів.

Отже, вивчення внутрішньої політики імператора Юліана спирається на широку джерельну базу, що дає змогу глибоко дослідити тему та дійти обґрунтованих висновків.

У **підрозділі 1.3 «Методологічні основи дослідження»** розглянуто теоретичні підходи та проаналізовано основні методи, використані при проведенні дослідження.

Методологічною основою наукової роботи стали принципи історизму, об'єктивності, критичного аналізу, системності, багатофакторності та проблемно-хронологічний. Дисертація ґрунтується на використанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів дослідження.

Серед загальнонаукових: метод системного підходу, аналізу-синтезу, індукції-дедукції, статистичний, проблемний тощо. З-поміж спеціально-історичних методів дослідження, використано передовсім історико-порівняльний, проблемно-хронологічний та історико-генетичний. Важливість використання історико-порівняльного методу у процесі роботи зумовлена потребою зіставити деякі уривки з творів християнських істориків з повідомленнями і Юліана, і язичницьких авторів. Звернення до проблемно-хронологічного методу забезпечило уточнення дати народження імператора. Історико-генетичний метод дав змогу виявити причиново-наслідкові зв'язки, закономірності історичного буття в їх безпосередності, а історичні події та особистості охарактеризувати в їхній індивідуальності та виразності.

У другому розділі «**Релігійна політика Флавія Клавдія Юліана**» розглянуто еволюцію релігійного життя Римської імперії в період правління імператора Флавія Клавдія Юліана, його філософсько-релігійні погляди та релігійну політику.

У **підрозділі 2.1 «Релігійне життя Римської імперії в першій половині IV ст.»** констатується, що розвиток релігійних процесів залежав від втручання у них світської влади, проаналізовано релігійну політику перших християнських імператорів.

Хоча християнство і стало панівною релігією, проте було сповнене чвар, основу яких становила незгода щодо основних християнських догматів. У цей період в Церкві існують ранньохристиянські течії – донатизм, арианство і офіційна католицька чи ортодоксальна Церква, яку російські автори подекуди називають «православною». Суперечки між названими течіями християнства врегульовувалися на церковних соборах. Костянтин Великий та його наступник Констанцій II активно брали участь у церковних соборах і в житті Церкви безпосередньо. Костянтин і його сини запрошувались суддями як ортодоксами, так і еретиками, причому кожна сторона прагнула здобути собі прихильність імператорів і спрямувати їхній гнів на супротивника. Вочевидь, втручання світської влади не лише не сприяло врегулюванню догматичних суперечностей, а навпаки, спричиняло загострення боротьби, подекуди зростання агресивності тієї сторони, яка могла розраховувати на підтримку імператора.

Політика підтримки християнства і прирівняння його до державної релігії неминуче сприяла послабленню та поступовому занепаду традиційної римської релігії. Такий розвиток подій не міг бути прийнятним для прихильників язичництва, і вони шукали нагоду, щоб повернути втрачені позиції. Наступники Костянтина Великого забороняли сповідування язичництва на законодавчому рівні. Згідно із законами, виданими Констанцієм II, язич-

ництво зазнавало утисків. Язичницькі храми закривалися, а за жертвопринесення передбачалася смертна кара. Проте не задокументовано жодного випадку, коли б хтось був засуджений відповідно до цих законів. Джерела засвідчують, що жертвопринесення все-таки здійснювалися. На основі цих свідчень можна припустити, що закони проти язичництва могли діяти лише в тих частинах Римської імперії, де переважало християнство. Констанцій II не наважився зруйнувати язичницькі храми в Римі і не скасував державну платню жерцям. Мало того, він здійснював призначення до жрецьких колегій і продовжував державні субсидії на язичницькі богослужіння.

Велика частина Римської імперії в першій половині IV ст. була християнізована. Проте язичництво залишалося популярним серед вищих, освічених верств римського суспільства, які шанували старі традиції та віру своїх предків. Саме вищі кола суспільства та інтелектуали чинили опір християнізації, однак він здебільшого мав пасивну форму, а одним із його інструментів стали заклади освіти. Вони ще не були широко наповнені християнським персоналом, тому основними центрами збереження і розвитку язичницької релігії стали заклади освіти міст, зокрема таких, як: Александрія, Рим, Антіохія, Нікомедія, Мілет, Ефес etc. Дисципліни, які там викладали, були спадщиною античної цивілізації, нерозривно пов'язаною з римськими релігійними легендами.

З'ясовано, що за правління перших християнських імператорів язичництво втратило тільки зовнішнє значення, значення офіційної державної релігії, але ще продовжувало зберігати недоторканність своїх вірувань і свободу сповідання свого культу. Імператори зберігали за собою титул верховного жерця (*Pontifex Maximus*).

У підрозділі 2.2 «Формування світогляду імператора» розглянуто середовище, в якому виріс Флавій Клавдій Юліан, формування його як філософа та язичника. Приділено увагу дитячим рокам Юліана, а також його навчанню у філософських школах. На підставі творів імператора Юліана, а також авторів, які описували його дитинство, з'ясовано, що саме виховання та освіта відіграли важливу роль у ставленні Юліана до питань релігії та управління державою. Філософія неоплатонізму IV ст. була тісно переплетена з релігією і суттєво вплинула на розвиток язичництва. Її представники намагалися систематизувати міфологію і сприймали її лише у філософському тлумаченні. Одним з представників цього напрямку античної філософії був імператор Юліан. Показано вплив ідей античних філософів на формування релігійно-філософських поглядів імператора. Помітний вплив на його релігійно-філософські погляди мав Лібаній, видатний ритор і філософ-язичник. Майбутній імператор водночас отримував і християнську освіту. Хоча Юліан і був вихований як християнин, він доволі критично ставився до всього і врешті-решт таки відкинув християнську віру.

Зазначено, що суттєво вплинуло на погляди імператора знайомство з провідними представниками неоплатонізму – Євсевієм Міндським, Хрисан-

фом з Сард та Максимом Ефеським. Остаточна приналежність до язичницького віросповідання сформувалася в Юліана під час навчання у філософських школах в Нікомедії, Пергамі та Ефесі. Викладено дискусію про місце концепції мітраїзму у неоплатонічному вченні імператора, де він доклав значних зусиль, аби об'єднати релігійно споріднені народи, які входили до Римської імперії. Для цього Юліан використав культ Сонця, наявний у релігійних віруваннях різних племен. У такий спосіб реформатор намагався структурувати велику кількість богів за допомогою філософських ідей.

Імператор Юліан зробив спробу реформувати язичництво, опираючись на філософські вчення Платона, Плотіна, Ямвліха та інших мислителів. Юліан щиро вірив у те, що він творив. Але ця спроба виявилася невдалою, оскільки більшість населення імперії в той час уже підтримувала християнство, і віра в давніх богів не могла задовольнити найбідніші верстви суспільства, які шукали в релігії спасіння. Складні ідеї неоплатонізму цікавили лише міську інтелігенцію, тому зусилля Юліана були марними.

У підрозділі 2.3 «Релігійна реформа» охарактеризовано заходи імператора Юліана, спрямовані на відновлення язичництва і забезпечення йому державної підтримки. Відзначено, що одним з найважливіших заходів релігійної реформи було проголошення свободи віросповідання для язичників, християн та іудеїв. Попри зневажливе ставлення до християнського вчення, імператор не залишив поза увагою християнське духовенство. Він скликав в імператорський двір представників гілок християнства, які ворогували між собою, і закликав єпископів разом з народом, який був розділений єресьми, забути чвари і безперешкодно сповідувати свою релігію. Проте він ліквідував привілеї, якими користувалося християнське духовенство. З християнських джерел зрозуміло, що повернення засланих Констанцієм II єпископів та заклик християнських громад узгодити свої розбіжності в основних догматах, спричинили незгоди серед духовенства католицької Церкви. Імператор Юліан не заглиблювався у політику християн, ця релігія не мала підтримки при його дворі і не зазнавала переслідувань.

На основі епістолярної спадщини Юліана з'ясовано, що реформування жрецтва було ключовим елементом у відновленні політеїзму. Головним жерцям провінцій були підпорядковані служителі культу невеликих міст. Вони отримували інструкції від імператора, у яких він, взявши на себе роль Pontifex Maximus, навчав своїх підлеглих правильної поведінки в межах їхніх повноважень. З листів до верховних жерців провінцій зрозуміло, наскільки Юліан цікавився найдрібнішими деталями організації жрецтва, що свідчить про його захоплення місією релігійного реформатора.

Спростовано твердження щодо надмірної чисельності кривавих жертвопринесень Юліана, адже він приділяв увагу не тільки релігійній сфері життя імперії, і якби здійснював стільки релігійних обрядів на день, то не зміг би підготуватися до перської кампанії і вжити яких-небудь захо-

дів у сфері адміністрування. Аналіз внутрішньої політики показує, що імператор, який наголошує на помірності в усьому, не міг собі дозволити витрачати величезні кошти на надмірні жертвопринесення. Язичницькі джерела засвідчують про ще один важливий чинник релігійної реформи – відбудову і реставрацію храмів. Про успіх Юліана у відновленні язичництва засвідчують почесні звання, якими величали імператора – *templorum restaurator, restitutor libertatis et Romanae religionis, restitutor sacrorum*. Немає достатньо підстав розглядати політику Юліана щодо християн жорстокою. На законодавчому рівні ми не бачимо жодного указу проти християн.

У третьому розділі «**Діяльність Юліана у сфері адміністрування та освіти**» розглянуто адміністративну політику та реформаторську діяльність імператора.

У **підрозділі 3.1 «Адміністрування та реформа управління»** висвітлено аспекти діяльності Юліана як військового діяча, вправного політика й досвідченого адміністратора.

6 листопада 355 р. імператор Констанцій II призначив Юліана цезарем Галлії. Цезар Юліан вступив у Галлію з метою звільнити цю провінцію Римської імперії від спустошень та частих набігів франків і алеманів. Розлад у Галлії виник через громадянські війни між синами Костянтина Великого та посилився війнами між Констанцієм II і узурпаторами Магненцієм, а згодом – Сільваном. «Гальський» період правління Юліана найкраще відображений у його зверненні до Афінян та у Амміана Марцелліна. За період свого правління цезар повністю витіснив германські і франкські племена за Рейн. Вжиті ним заходи щодо зменшення поземельного податку поліпшили ситуацію в Галлії. Контроль розгляду судових справ, відбудова веж, фортець, оборонних стін і міст сприяли відновленню провінції. Завдяки проведеній успішній боротьбі проти варварів у Галлії, Юліан завоював собі велику повагу війська, що частково спричинило проголошення його Августом. Неодноразові спроби відмовитися від цього титулу вказують на те, що Юліан не планував узурпувати владу в імперії. Міжусобної війни між Юліаном і Констанцієм II вдалося уникнути лише через смерть останнього.

11 грудня 361 р. Юліан стає одноосібним правителем Римської імперії. Філософсько-релігійні погляди імператора були основою його політики. Імператор сповідував аскетичний спосіб життя, що стало причиною скорочення допоміжного придворного персоналу. Таке скорочення поширилося на всю адміністрацію імперії. З імператорського двору були звільнені секретарі та нотарії, які зловживали своїми обов'язками, а також велика кількість донощиків – представників римської таємної поліції і кур'єрської служби (*agentes in rebus* та *curiosi*). Позитивні наслідки мала реформа державної пошти (*cursus publicus*), яка передбачала заборону використання державної пошти без нагальної потреби і тільки задля державних справ, а

також змусила чиновників і християнське духовенство, як і всіх інших, кому були потрібні такі послуги, винаймати тварин за платню або купувати їх.

Велику увагу Юліан приділяв відбудові міст. Відновлення міських рад стало провідною ідеєю його діяльності. Імператор намагався поліпшити соціально-економічне значення курій. Деяким містам були повернуті землі, вилучені попередніми імператорами на користь держави і передані у володіння Церкви або незаконно захоплені приватними власниками. Поверненню підлягали і володіння язичницьких храмів, окрім тих, що були законно продані попередніми імператорами. Набутий досвід адміністрування в Галлії допоміг імператорові у боротьбі з корупцією, а також у реформуванні і децентралізації податкової системи по всій імперії. Загалом реформаторська діяльність позитивно вплинула на рівень життя різних суспільних верств і відновлення та розвиток міст в імперії.

У **підрозділі 3.2 «Освітня реформа 362 р.»** проаналізовано едикт імператора Юліана від 17 червня 362 р., у якому він поклав контроль над освітою на курії. Школа завжди мала відчутну підтримку імператорської влади. Освітня система була підпорядкована державі, а вчителі перебували на державній службі і отримували платню за свою діяльність. Тому імператори часто регулювали освітню сферу життя імперії. Вочевидь, Юліан усвідомлював, що Римська імперія переживає кризу. Він намагався налагодити справи у тій чи іншій сфері. Для цього йому потрібно було відновити традиційні цінності імперії. У розширеному варіанті цього закону йдеться про заборону викладання християнським вчителям. Заборона викладати стосувалася лише тих предметів, де релігійні погляди та переконання вчителів суперечили суті наук. З-поміж них риторика та література, граматики, філософія – все те, що базувалося на вивченні міфології, творів давніх мислителів, поетів і письменників.

Поява християнства та наступні спроби відродити язичництво викликали суперечності між особистими віруваннями вчителя та його професійними вказівками. Для християн і язичників політика та релігія були нерозривно пов'язані. Християнство, на думку Юліана та його прихильників, загрожувало Римській державі руйнацією, якщо воно вже не завдало неправної шкоди. Отже, вчителів-християн сприймали як потенційну, якщо не реальну небезпеку, і їм не дозволяли залишатися на позиціях, де вони могли б переманювати молодь.

Закон Юліана втратив чинність через шість місяців після його смерті. Він був скасований імператорами Валентом та Валентиніаном. Факт включення едикту Юліана до Кодексу Феодосія свідчить про те, що християнські укладачі кодексу визнали його заходи допустимими. Вчителі-християни не відчували великих незручностей, бо заборона Юліана навряд чи активно застосовувалася протягом тих декількох місяців, які передували його смерті.

Оцінку, яку дали християнські історики цьому закону, не можна брати за основу, оскільки вони не повідомляють про справжній характер закону, а

всі одностайно стверджують про заборону навчатися в язичницьких школах християнам і дітям християн, що спростовують тексти двох редакцій закону, повідомлення Амміана Марцелліна. Освітню реформу імператора Юліана не варто трактувати як переслідування християн, адже імператор не повністю забороняв християнським вчителям викладати у язичницьких школах, а лише намагався застосувати цю норму до тих дисциплін, які суперечили християнській доктрині і ґрунтувалися здебільшого на язичництві (риторика та література, граматики і філософія). Своєю реформою імператор ніяк не торкався навчання у християнських школах. Чимало християнських учителів, які були вірними своїм поглядам і відкрито виступали проти класичної освіти ще до імператора Юліана, покидали язичницькі школи або й взагалі в них не викладали, а обмеження викладати класику стосувалося тих, чия освітня діяльність суперечила б їхнім поглядам та істинним переконанням.

ВИСНОВКИ

У **висновках** викладено основні результати дослідження, обґрунтовано положення, які виносяться на захист:

1. На основі аналізу історіографічних напрацювань констатовано, що внутрішня політика імператора Юліана має тривалу історію дослідження. Попри це, й на сьогодні в історіографії немає не лише єдиного підходу до різних аспектів цієї проблеми, але й одностайного розуміння суті реформ імператора Юліана. Тема належним чином забезпечена джерельною базою та різноаспектною науковою літературою, що дало змогу провести ґрунтовне, різнопланове дослідження правління Флавія Клавдія Юліана, повно й усебічно висвітлити й окремі аспекти, і загалом реформи, які він провів, а також віднайти шляхи аналізу джерел з метою реконструкції реальної історії та виявити особливості релігійного розвитку Римської імперії в першій половині IV ст. Своєрідність теми потребувала застосування відповідних методологічних засад; це, зокрема, виявилось в поєднанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів дослідження.

2. Раннє осиротіння та дитинство під наглядом Констанція II неминує позначилося на світогляді імператора Юліана. Християнський імператор та правляча верхівка винищили всіх його родичів. Постійне нав'язування християнського виховання спричинило формування антихристиянської свідомості Юліана. Самоосвіта з ранніх років та виховання під керівництвом євнуха Мардонія стали ключовим фактором у формуванні поглядів імператора. Остаточно приналежність до язичницького віросповідання Юліана сформувалася під час навчання у філософських школах у Нікомедії, Пергамі та Ефесі. Всі ці фактори в комплексі сформували світогляд імператора, на якому ґрунтується його подальша політика.

3. Юліан прийшов на посаду цезаря з філософської школи і зайняв її неохоче, адже він не мав жодного досвіду ані у сфері управління, ані у військовій

діяльності. Юліан намагався сам засвоїти такі навички. Він вивчав письмові праці Юлія Цезаря і Плутарха, а також проходив військові тренування.

З'ясовано, що на 355 р. провінція Галлія перебувала у стані занепаду. Були зруйновані стіни близько 45 міст, не враховуючи веж і невеликих фортець. Варвари займали більшість територій провінції і галли залишали міста, в яких вороги ставали таборами. Таке становище в провінції вимагало активних дій з організації протидії германським племенам і адміністративних реформ, які лежали поза компетенцією Юліана. Проте він втручався у сферу повноважень префекта преторія Флоренція і реформував всупереч йому податкову систему в провінції. Він скасував усі позапланові стягнення з населення і простежив, щоб усі належні податки насправді були зібрані, оскільки багаті громадяни могли уникнути плати через підкуп збирачів податків. Зазначені заходи сприяли зростанню надходжень до скарбниці, що допомогло Юліану зменшити податки протягом наступних декількох років.

4. Вперше Юліан дістав змогу виявити свої здібності полководця і адміністратора у провінції Галлія. Важке становище цих земель було спричинене частими набігами варварів та міжособними конфліктами. Такі обставини вимагали прогресивної і послідовної політики, спрямованої на відновлення провінції. Податкова реформа, проведена в провінції, боротьба з корупцією, особисте втручання у розгляд судових позовів, відбудова міст, відновлення кордону по річці Рейн – все це дало неабиякий досвід для подальшого одноосібного правління. Результати цих дій лягли в основу подальшої реформаторської діяльності в імперії впродовж 361–363 рр.

5. Призначаючи Юліана цезарем, Констанцій II обмежив його повноваження. Як військовий намісник імператора у Галлії, він спочатку не був навіть головнокомандувачем військ. Керувати військами йому було дозволено аж із 357 р. Юліан вів адміністративну політику часто всупереч префекту преторія Флоренцію та бажанню імператора, що викликало обурення у двох останніх. Тому ми можемо стверджувати, що напади персів на сході імперії не були єдиною причиною до відкликання військ із заходу імперії. Завдяки численним перемогам над варварськими племенами, Юліан завоював собі велику повагу війська. У лютому 360 р. армія в Парижі проголосила Юліана Августом. Це була не перша спроба державного перевороту з боку галльського гарнізону римської армії: Юліан був проголошений Августом ще після здобутої перемоги у битві при Аргентораті (357), але не прийняв тоді цей титул. Неодноразові спроби відмовитися від титулу Августа вказують на те, що Юліан не планував узурпувати владу в імперії. Цього ж разу він не мав змоги відкинути титул Августа.

6. Ставши імператором, Юліан різко обмежив надмірні видатки на утримання імперського двору і поширив практику економного витрачання коштів на усю імперію, зокрема, звільнив велику кількість донощиків – представників римської таємної поліції і кур'єрської служби (*agentes in*

rebus), ліквідувавши ці служби повністю, а доставку наказів доручав своїм службовцям, яких він міг контролювати.

З'ясовано, що Юліан провів реформу (*cursus publicus*), яка передбачала заборону використовувати без нагальної потреби державну пошту. Чиновники та християнське духовенство, а також споживачі таких послуг, змушені були оплачувати їх або купувати собі тварин. Користуватися державною поштою можна було лише заради державних справ. Ці заходи імператора мали позитивні наслідки для державної пошти, оскільки зменшилась кількість роз'їздів, і тварин не експлуатували понад норму, а міста, зі свого боку, отримали набагато менше фінансове навантаження на обслуговування служби.

Оцінено значення податкової реформи на загальноімперському рівні. Юліан заборонив чиновникам префекта брати участь у процесі збору податків, повністю передавши ці повноваження куріям. Юліан відмовився від «коронного золота», яке провінції підносили імператору при вступі на престол, встановив низьку податкову ставку і пробачив містам недоїмку за земельним податком, яка накопичилася за тривалий час.

7. Вступ Юліана на імператорський престол був радісною подією для язичників, не виключено, що дуже очікуваною. Він прийшов до влади у надзвичайно складний період історії римської імперії, час складних протистоянь не лише між язичництвом і християнством, але і в самій християнській Церкві. Спроба відновити позиції язичництва була значною мірою закономірною, йдеться про намагання відновити те, що ще недавно сприймалось як єдино можливе. Зі вступом у Константинополь, урочисто заявивши про своє зречення християнства, Юліан наказав по всій імперії відновлювати зруйновані і відкривати закриті храми, відправляти в них служіння і зняв заборону жертвопринесень. Чимало храмів, які закриті Констанцій II, були відкриті, і Юліан особисто приносив у них пишні жертви богам.

Доведено, що не відповідають дійсності твердження про жорстокість Юліана щодо християн. Його політика щодо християнства не йде у жодне порівняння з політикою імператорів – справжніх гонителів християн, таких як Діоклетіан. Так само його законодавча діяльність не призвела до появи якогось закону, за яким можна було би стратити християнина лише за те, що він християнин, як це сталося за імператора Траяна. Мабуть, Юліан абсолютно не був зацікавленим у тому, щоб примножувати число мучеників серед християн, саме такий висновок можна зробити після ретельного дослідження джерел християнського та язичницького походження. Він фактично відкрито виступав проти актів насильства щодо християн. Загалом, імператор дотримувався принципу віротерпимості.

8. У IV ст. виникають суперечності у сфері освіти – християнські елементи проникають у традиційні язичницькі школи. На фоні релігійного забарвлення навчання, оскільки у Римській імперії релігія насправді була

дуже тісно пов'язана з освітою, виникали конфлікти між переконаннями вчителя та тим, що він викладає. Християнство швидко ставало значною силою, тому християнські вчителі проникали в освітню сферу. Язичництво і християнство ідеологічно протистояли одне одному, в тому числі і в сфері освіти, хоча більшість християн навчалися у язичницьких вчителів. Імператор Юліан свого часу отримав хорошу освіту і знав про такі суперечності у школах з особистого досвіду. Кризу Римської імперії він вбачав насамперед у занепаді традиційної релігії, яка для нього і для язичницької інтелігенції складала основні цінності цієї держави. Вчителі-християни, які тлумачили античних мислителів і навчали, що язичницька релігія є злом, руйнували саме традицію грецької пайдеї та латинської *humanitas*, оскільки останні базувалися на древній релігії. Імператор Юліан був вихований у цих освітніх традиціях і розумів, що традиційна освіта базувалася на традиційній римській та грецькій релігіях, тому й надавав великого значення саме класичній освіті. Шкільна реформа була спрямована на поліпшення якості освіти, а закон Юліана від 17 червня 362 р., який діяв недовго, не може свідчити про вороже ставлення до християнства.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ПУБЛІКАЦІЯХ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Маркович М. М. Філософсько-релігійні погляди імператора Юліана Відступника. *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія» / ред. кол. О. Петречко (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. Вип. 36. С. 133–143.
2. Маркович М. М. Релігійне життя Римської імперії в середині IV ст. *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія» / ред. кол. О. Петречко (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. Вип. 38. С. 234–245.
3. Маркович М. М. Адміністративна політика цезаря Юліана у Галлії в 355–356 рр. *Научные труды SWorld*. Вип. 3 (44). Том 5. Иваново : Научный мир, 2016 С. 63–67.
4. Маркович М. М. Паризьке проголошення Юліана Августом (лютий 360 р.). *Східноєвропейський історичний вісник* / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич : Посвіт, 2017. Вип. 3. С. 6–11.
5. Маркович М. М. Перська кампанія імператора Юліана в 363 р. *Гілея : науковий вісник*. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : Вид-во «Гілея», 2017. Вип. 119 (4). С. 111–114.
6. Маркович М. М. Реформаторська діяльність імператора Юліана. *Научные труды SWorld*. Вип. 47. Том 5. Иваново : Научный мир, 2017. С. 49–56.

7. Маркович М. М. Зовнішня політика цезаря Юліана в Галлії в 355–361 рр. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), В. Александрович, Л. Винар, Л. Войтович та ін. Вип. XIX–XX. Дрогобич : Коло, 2017. С. 56–63.

8. Маркович М. М. Микола Розенталь як дослідник релігійної політики імператора Юліана. *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія» / ред. кол. О. Петречко (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2017. Вип. 40. С. 197–209.

Публікації, які додатково відображають результати дисертаційної роботи:

9. Маркович М. М. Релігійна свідомість римського суспільства у добу правління Юліана Відступника. *Гуманізм. Людина. Свідомість* : Матеріали 27-х Міжнародних людинознавчих філософських читань (Дрогобич, 2015 р.) / Ред. колегія: В. С. Возняк (головний редактор), О. А. Ткаченко, В. В. Лімонченко. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. С. 123–126.

10. Маркович М. М. Філософсько-релігійні погляди імператора Юліана Відступника. *Розвиток сучасної освіти і науки : результати, проблеми, перспективи* : тези III-ї Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 26–27 березня 2015 року) / [редактори-упорядники: В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 85–86.

11. Маркович М. М. Філософсько-релігійні погляди імператора Юліана Відступника. *LAUREA I. Античний мир и Средние века : Чтения памяти профессора Владимира Ивановича Кадеева*. Матеріали. Харьков : ООО «НТМТ», 2015. С. 89–92.

12. Маркович М. М. Релігійна реформа імператора Юліана. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич : Посвіт, 2016. Вип. 15. С. 81–87.

13. Маркович М. М. Релігійне життя Римської імперії в середині IV ст. *Проблеми історії и археології України* : Матеріали X Міжнародної наукової конференції, посвященої 125-літтю професора К. Э. Гриневича (Харьков, 4–5 листопада 2016 г.). Харьков : ООО «НТМТ», 2016 С. 37–38.

14. Маркович М. М. Релігійна реформа імператора Юліана. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції, 24–25 березня

2016 року) / [редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький]. Ченстохова; Ужгород; Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 52–54.

15. Маркович М. М. Релігійна політика імператора Юліана щодо християн. *Фундаментальні та прикладні дослідження : сучасні науково-практичні рішення і підходи* : збірник матеріалів II-ої Міжнародної науково-практичної конференції / [редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимомря]. Баку ; Ужгород ; Дрогобич : Посвіт, 2017. С. 73–74.

16. Маркович М. М. Перська кампанія імператора Юліана 363 р. *LAUREA II. Античний мир и Средние века : Чтения памяти профессора Владимира Ивановича Кадеева*, к 90-летию со дня рождения. Матеріали. Харьков : ООО «НТМТ», 2017. С. 38–41.

17. Маркович М. М. Микола Розенталь – дослідник релігійної політики імператора Юліана. *II Міжнародна науково-практична конференція «Питання всесвітньої історії»*. Матеріали конференції 10 листопада 2017 р., м. Дрогобич. За наук. ред. професора Олега Петречка, доцента Володимира Галика. Дрогобич : Видавництво ТзОВ «Трек-ЛТД». С. 145–148.

АНОТАЦІЯ

Маркович М. М. Внутрішня політика імператора Флавія Клавдія Юліана (361–363 рр. н. е.) у контексті еволюції релігійного життя Римської імперії. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2018.

У дисертації проаналізовано внутрішню політику імператора Флавія Клавдія Юліана (361–363) у контексті еволюції релігійного життя Римської імперії, сучасний стан наукового вивчення досліджуваної проблематики. Перші християнські імператори активно підтримували християнську Церкву і брали участь у церковних соборах і в житті Церкви безпосередньо, що спричинило поступовий занепад традиційної римської релігії. Проте язичництво залишалося популярним серед різних верств римського суспільства. Релігійна реформа імператора супроводжувалася відкриттям язичницьких храмів, участю у богослужіннях, зняттям заборони жертвоприношень. «Галльський» період правління Юліана характеризується прогресивною і послідовною політикою, спрямованою на відновлення провінції. Під час одноосібного правління імператора Юліана було скорочено кількість *agentes in rebus* і *curiosi*. Юліан намагався зменшити пряме втручання префектів преторія і їхніх чиновників у міські справи. Нестачі зі збору земельних податків були скасовані, і це дало змогу Юліану збільшити збір поточних податків. Законодавча діяльність Юліана охоплювала всі сфери суспільного життя Римської імперії. Імператор дотримувався принципу віротерпимості.

Ключові слова: імператор Флавій Клавдій Юліан, Римська імперія, провінція Галлія, християнство, язичництво, Відступник, неоплатонізм, релігійна реформа, освітня реформа, адміністрування.

АННОТАЦИЯ

Маркович М. М. Внутренняя политика императора Флавия Клавдия Юлиана (361–363 гг. н. э.) в контексте эволюции религиозной жизни Римской империи. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (доктора философии) по специальности 07.00.02 – Всемирная история. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2018.

В диссертации проанализированы внутренняя политика императора Флавия Клавдия Юлиана (361–363) в контексте эволюции религиозной жизни Римской империи, современное состояние научного изучения исследуемой проблематики. Первые христианские императоры активно поддерживали христианскую Церковь и участвовали в церковных соборах и в жизни Церкви непосредственно, что повлекло постепенный упадок традиционной римской религии. Все же язычество оставалось популярным среди различных слоев римского общества. Религиозная реформа императора сопровождалась открытием языческих храмов, участием в богослужениях, снятием запрета жертвоприношений. «Галльский» период правления Юлиана характеризуется прогрессивной и последовательной политикой, направленной на восстановление провинции. Во время единоличного правления императора Юлиана, было сокращено количество *agentes in rebus* и *curiosi*. Юлиан пытался уменьшить прямое вмешательство префектов претория и их чиновников в городские дела. Недостачи по сбору земельных налогов были отменены, и это позволило Юлиану увеличить сбор текущих налогов. Законодательная деятельность Юлиана охватывала все сферы общественной жизни Римской империи. Император придерживался принципа веротерпимости.

Ключевые слова: император Флавий Клавдий Юлиан, Римская империя, провинция Галлия, христианство, язычество, Отступник, неоплатонизм, религиозная реформа, образовательная реформа, администрирование.

ABSTRACT

Markovych M. M. Home policy of Emperor Flavius Claudius Julian (361–363) in the context of the religious life's evolution of the Roman Empire. – Qualifying research work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of a Candidate of Historical Sciences (Doctor of Philosophy) in specialty 07.00.02 – World History. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2018.

The dissertation comes out to a complex study of home policy of Emperor Flavius Claudius Julian (361–363) in the context of the religious life's evolution of the Roman Empire. The paper sought to investigate the circumstances that contributed to the formation of Julian's worldview and its influence upon Emperor's home policy and religious activity.

The Gallic period of Julian's activities can be divided into two stages: 1) from 355 to spring 357, and 2) from the spring of 357, when Caesar received the right to command the army to 361 that is, until the end of the wars with the Germanic and Frankish tribes. The first stage is characterized mainly by defensive actions against the tribes, while during the second one there were the offensive wars of the Romans. The Emperor Julian interfered in the sphere of authority of the praetorian prefect Florentius and, contrary to him, reformed the tax system in the province. These measures contributed to the increase of revenue collections, which allowed Julian to reduce taxes over the next few years.

Having become an Emperor, Julian trimmed spending on the maintenance of the imperial court and expanded the practice of economical spending of funds upon the whole Empire, in particular, fired a large number of informers – the representatives of the Roman secret police and courier service (*agentes in rebus*), completely eliminating these services, instructed to deliver orders to his employees, who were under his control.

It has been found that Julian carried out a reform (*cursus publicus*), which provided for the prohibition of the use of state mail without urgent need. Officials and Christian clergy, as well as those who needed such services, had to pay for them or buy their own animals. It was possible to use the state mail only for state affairs.

The thesis also estimates the value of the tax reform at the state level. Julian forbade the officials of the prefect to participate in the tax collection process and completely transferred those powers to the curias. Julian refused the "crown gold", which the provinces offered to the Emperor at his accession to the throne, set a low tax rate and forgave towns for arrears on land tax that had accumulated over a long period of time. The educational reform of Emperor Julian was aimed at improving the quality of education, and the law of June 17, 362, which did not last long, could not testify to a hostile attitude towards Christianity.

It has been proved that during a short period of his rule the Emperor made important progressive reforms. Many of his laws remained in force during the reign of his successors. Legislative activities of Julian covered all spheres of public life of the Roman Empire.

Key words: Emperor Flavius Claudius Julian, Roman Empire, Gaul province, Christianity, paganism, Apostate, Neoplatonism, religious reform, educational reform, administration.

Підписано до друку 05.10.2018 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 136. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 255-49-00, (032) 261-24-15
e-mail: pais.druk@gmail.com; <http://www.pais.com.ua>